

De brug met drie bogen

Ander werk van Ismail Kadare in vertaling bij Querido

Onenigheid aan de top (roman, 2022)

Een breuk in april (roman, 2023)

Het Dromenpaleis (roman, 2024)

Ismail Kadare

De brug met drie bogen

Uit het Frans vertaald door
Henne van der Kooy

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2025

Eerste druk, 1985; vijfde druk, 2025

Oorspronkelijke titel *Le pont aux trois arches*
(*Ura me tri harqe*, geautoriseerde vertaling uit
het Albanees door Jusuf Vrioni)

Oorspronkelijke uitgever Librairie Arthème Fayard, Parijs 1982

Copyright vertaling © 1985, 2025 Henne van der Kooy /
Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259,
1017 XJ Amsterdam

Omslag Roald Triebels
Omslagbeeld David Cheshire/Arcangel
Foto auteur Aldo Bonata

ISBN 978 90 214 7514 1 / NUR 302
www.querido.nl

Ik, Gjon de Monnik, zoon van Gjorg Oekasjama, heb, in het besef dat er in onze taal niets geschreven is aangaande de brug over de Oejane of de vloek die erop zou rusten, terwijl er telkens weer uit de lucht gegrepen legenden en geruchten over verspreid worden, nu de bouw voltooid is en zij zelfs tweemaal, op het brugdek en aan de fundamente, met bloed gedoopt is, besloten de geschiedenis ervan te boek te stellen.

Jongstleden zondag laat op de avond, toen ik uitgegaan was om me langs de rivier te vertreden, zag ik Gjelosj de zot de brug over gaan. Hij lachte in zichzelf, grinnikte en gebaarde als een bezetene. De schaduw van zijn armen en benen schokte langs de zijkant van de brug en viel langs de pijlers omlaag tot op de hoogte van het water. Ik probeerde me voor te stellen hoe de recente gebeurtenissen zich in zijn ontregeld brein hadden vastgezet en zei tegen mezelf dat de mensen ten onrechte om hem lachten als ze hem stamelend, zijn gebalde vuisten, waarin hij teugels waande, schokkerig voor zich uit zwaaiend, rond zagen lopen. Wat de mensen over de brug menen te weten is niet minder warrig dan de beelden die een gestoord brein zich vormt.

In de hoop te voorkomen dat er in alle elf Balkantalen

onzinnige dingen over gezegd worden, zal ik me inspannen de volledige waarheid over die brug vast te leggen – dat wil zeggen alles wat er vals is aan de schijn en waarachtig aan het verhulde; het alledaagse dat er, even weinig opmerkelijk als de stenen van de brug, aan kleeft, zowel als de grote drama's, ongeveer gelijk in getal aan de bogen ervan.

De karavananen verspreiden vandaag de dag over het uitgestrekte Balkanland de legende van het zoenoffer dat aan de voet van de brug gebracht zou zijn. Weinigen weten dat er niet van een offer aan de watergoden sprake was, maar van een platvloerse misdaad. Dat feit zal ik, tegelijk met andere, aan de kaak stellen voor het aangezicht van ons millennium. Millennium, want dit is een van die legenden die langer dan duizend jaar voortleven. Zij begint met de dood en eindigt in de dood en zoals ieder weet hebben juist woorden en klanken die uit het deeg van de dood gekneed zijn het minst van al de vergankelijkheid te vrezen.

Ik haast mij dus deze kroniek te schrijven, want we leven in troebele tijden en de toekomst is somberder dan ooit. Zeker, sinds de gruwelijke gebeurtenissen rond de brug zijn de mensen en de dagen wat rustiger geworden, maar aan de horizon tekent zich een nieuwe vreeswekkende gestalte af, de Turkse staat. De schaduwen van de minaretten verlengen zich langzaam tot hiertoe.

We beleven een sinistere vrede, een vrede die noodlotiger is dan een oorlog ooit kan zijn. Eeuwenlang grensde ons vaderland aan de historische grond van de Grieken en op een ochtend blijken we nu plotseling – ongemerkt, als in een nachtmerrie – tegen het rijk van de Osmanen aan te wonen.

De minaretten reiken overal als een duister woud omhoog. Arberië zal weldra, voorvoel ik, zijn toekomst zien

veranderen. Vooral na wat er deze winter is gebeurd, toen op de nauwelijks voltooide brug voor de tweede maal bloed, Aziatisch bloed ditmaal, vergoten werd. Maar dat alles zal te juister tijd ter sprake komen in mijn kroniek.

II

In het begin van de maand maart van het jaar dertienhonderdzevenenzeventig kreeg op de rechteroever van de Oejane, minder dan vijftig pas van de half in de grond gedreven palen met ijzeren haken waar 's nachts het overzetveer aan werd vastgelegd, een reiziger die niemand in de streek kende, een epileptische aanval. Volgens de veerman, die van het schouwspel getuige was, had deze in lompen gehulde man, die er tegelijk als een heilige en als een gek uitzag, na even over de grindbank tussen de aanlegsteiger en de plaats waar de rivier 's zomers doorwaadbaar is, te hebben heen en weer gelopen plotseling een gebrul uitgestoten of hij gekeeld werd en was hij als een blok in de modder gevallen.

Dat was op de plaats waar de mensen en het vee het veer op en af gingen. Een vredige plaats, die nooit het toneel van uitzonderlijke gebeurtenissen was geweest. Natuurlijk was er wel het een en ander gebeurd, zoals overal waar mensen langskomen, en des te meer omdat op die plaats de oude weg, een weg zo lang dat niemand wist waar hij begon, plotseling door de rivier onderbroken werd. In ieder geval deden onalledaagse gebeurtenissen zich er zelden voor. De mensen die zich er verzamelden om overgezet te worden moesten gewoonlijk nogal lang wachten. Bij slecht weer stonden ze druipend, in zwarte oliejasen of geitenleren mantels gehuld, zwijgend naar het troebele, bruine, on-

rustwekkende water van de rivier te kijken. Dan rinkelden de bellen van hun paarden nog maar zwakjes en zelfs opgeschoten jongens spraken gedempt met elkaar; maar doemde het overzetveer op, met zijn gehurkte veerman, dan week die rust weer. Rondom was alles woest en verlaten – de oever strekte zich, nu eens zanderig, dan weer moerassig, met hier en daar rietpollen, uit zover het oog reikte. Er was in de buurt geen huis te zien en zelfs de muren van ons klooster vielen niet in het oog; de oude herberg lag zo'n duizend pas verderop, aan de kant van de weg.

Bij de palen waar 's nachts het overzetveer aan vastgelegd werd stond een blikken bordje met in hanenpoten de woorden 'Ponten en Veren' erop. Jaren geleden waren her en der zulke bordjes neergezet, niet alleen op het grondgebied van onze heer, graaf Stres uit het geslacht van de Gjika's, oftewel Stres Gjikondi, maar ook verderop, voorbij de grens van de staat Arberië, in de andere Balkanstreken. Dat was tien jaar tevoren begonnen, in de winter van dertienhonderdzevenenzestig, toen alle overzetveren op de rivieren, meren en baaien opgekocht waren door een vreemde, van God weet waar gekomen man, wiens naam niemand kende en van wie men zelfs zei dat hij geen andere naam had dan Ponten en Veren – die naam die nu overal is opgeschoten als een plant die op alle vochtige plaatsen groeit. Hij had, schijnt het, hetzelfde bord, met dezelfde woorden, ook in het grote huis waar hij zijn zaken leidde en hij tekende ook zijn kwitanties en akten met 'Ponten en Veren', alsof het een zegel betrof als dat van onze heer, een gegraveerde leeuw met in zijn bek een vlamme toorts.

Sinds die nieuwe meester alle overzetveren en -vloten gekocht had, waren de veerlieden en schuitenvoerders bij hem in loondienst, op een enkele uitzondering na, zoals de

weerspannige veerman van de Hartwortelbeek, die liever verhongerde dan loon aan te pakken uit de handen van 'die vervloekte jood'. Aan het eind van de winter van dertienhonderdzevenenzestig kwam er ook bij onze rivier zo'n bordje te staan, met erop de prijs van het overzetten: 'Mensen een halve grosje – paarden een grosje'.

In droge perioden, als de Oejane ondieper en smaller werd, staken de reizigers uit zuinigheid de rivier te voet over, zelfs als ze zakken te dragen hadden. Maar meer dan een had zich op het water verkeken en was verdronken. De rivier werd niet voor niets 'de verraderlijke Oejane' genoemd. Nog altijd zijn er op beide oevers door weer en wind kromgetrokken herdenkingskruisen te zien. De voormannen van Ponten en Veren zagen er, zegt men, op toe dat die kruisen langs de waterkant geplaatst werden, om de reizigers eraan te herinneren wat het iemand kosten kan als hij probeert zonder hun hulp de rivier over te steken.

Samen met het overzetveer had Ponten en Veren ook de oude aanlegsteiger, een overblijfsel uit de Romeinse tijd, gekocht en de haken ervan door zijn smeden laten repareren, zodat de veerman er zijn veer makkelijker aan kon vastleggen, vooral in de winter.

Het veer leverde ruime opbrengsten op. Het werd dan ook niet alleen door individuele reizigers, dikwijls met hun vee, gebruikt maar ook door de karavanen die het zout uit de grote zoutpannen aan de kust overal over de Balkan brachten, en vooral door de wagens die de Byzantijnse oorlogshaven Oricum, bij Vlora, bevoorraadden. Er waren gedetailleerde contracten afgesloten tussen onze graaf en Ponten en Veren omtrent de verdeling van de winst die uit deze onderneming kwam. Nooit was er, en dat komt niet vaak voor, iets gehoord over een meningsverschil tussen de

twee partijen. Ponten en Veren was blijkbaar in zaken heel correct.

III

Een ooploopje van bekende en onbekende gezichten had zich verzameld rond de epilepticus. Hij lag te schokken, het schuim stond hem op de mond, het was alsof hij probeerde zijn armen en benen de ene kant uit te gooien, ver weg, de Oejane in, en zijn hoofd de andere kant uit. Twee of drie keer probeerde iemand het hoofd vast te pakken om te voorkomen dat hij ermee tegen de stenen sloeg, maar het was onmogelijk dat half kale, met angstwekkende kracht heen en weer schokkende hoofd stil te houden.

‘Een teken van boven,’ zei iemand uit de omstanders; een magere man die later, gevraagd naar zijn beroep, verklaarde een rondtrekkende ziener te zijn.

‘En welk teken moeten we daarin zien volgens jou?’

Een ogenblik lang keek de man met uitgedoofde ogen beurtelings naar de schokkende ongelukkige en naar het wateroppervlak.

‘Ja,’ mompelde hij, ‘een teken van boven. Zijn schokken en beven gaan over het water en het water deelt hem zijn rimpeltrillingen mee. God! ze verstaan elkaar.’ De mensen rondom keken elkaar aan. De man op de grond leek wat gekalmeerd en iemand was er inmiddels in geslaagd zijn hoofd stil te houden.

‘Welk teken zou dat volgens jou dan moeten zijn?’ vroeg een ander.

De man die zichzelf ziener had genoemd hield een ogenblik zijn ogen halfgesloten.

‘Een teken van de Almachtige dat ons zegt dat er hier, over dit water, een brug gebouwd moet worden.’

‘Een brug?’

‘Hebben jullie niet gezien hoe zijn handen zich steeds uitstrekten naar de rivier terwijl zijn lichaam trilde zoals een brug trilt als er zware karren over rijden?’

‘Brr... wat is het koud!’ zei iemand.

De zieke was nu ongeveer tot rust gekomen. Met steeds groter tussenpozen werden zijn ledematen door een lichte trilling bevangen. Een van de wachtende reizigers veegde hem, over hem heen gebogen, het speeksel rond de lippen weg. Zijn blik was droevig en duister.

‘Dit is een heilige ziekte,’ zei de ziener. ‘Bij ons wordt zij de schuimziekte genoemd. Zij levert altijd voortekens op. Dit teken had kwaad kunnen aankondigen, een aardbeving bijvoorbeeld, maar ditmaal is het Godlof een gunstig voorteken.’

‘Een brug... merkwaardig,’ zeiden de mensen tegen elkaar.

‘Dat moet onze heer weten.’

‘Wie is de heer van dit land?’

‘Graaf Stres van Gjika, lang moge hij leven! Maar jij, ben je een vreemdeling, dat je dat niet weet?’

‘Ja, een vreemdeling, broeder, ik wachtte op de veerboot toen die ongelukkige...’

‘Onze graaf moet het absoluut weten. Een brug, hè...’

‘Daar zou ik nooit aan gedacht hebben!’

Drie weken later werd ik bij de graaf geroepen, het was dringend. Het kasteel met zijn zware muren en torens lag op slechts twee uur gaans. Toen ik bij de poort aankwam werd ik binnengelaten en naar de ridderzaal geleid, waar onze graaf gewoon was vorsten en andere edelen te ontvangen die zijn grondgebied doortrokken.

De graaf was er zelf, een van zijn secretarissen, onze bisschop en twee bezoekers die ik niet kende, in nauwsluitende kleren die naar men mocht veronderstellen ergens in de mode moesten zijn.

De graaf maakte een nerveuze indruk. Zijn ogen waren rood van slaapgebrek en ik herinnerde me dat zijn dochter kortgeleden ziek geworden was. Die vreemdelingen waren natuurlijk van wie weet waar uit den vreemde gekomen artsen.

'Ik kan geen woord met ze wisselen,' zei hij zodra ik binnenkwam. 'Jij kent verscheidene talen, misschien kun jij ons helpen.'

De nieuw aangekomenen spraken een werkelijk infernale taal. Mijn oren hadden nooit zo'n mengelmoes van klanken gehoord. Beetje bij beetje lukte het me een paar draden uit de kluwen los te maken. Ik merkte dat de getallen in het Latijn gezegd werden, de werkwoorden meestal in het Grieks of het Slavisch, en de zelfstandige naamwoorden in het Albanees en soms in het Duits. En bijvoeglijke naamwoorden? Die gebruikten deze bezoekers niet.

Met heel veel moeite begon ik enig idee te ontwikkelen van wat ze te zeggen hadden. Ze waren door hun meester naar onze heer gezonden met een speciale missie. Ze hadden gehoord over het teken van de Almachtige dat de bouw

van een brug over de verraderlijke Oejane verlangde en zij, dat wil zeggen hun meester, waren bereid als de graaf daarin toestemde die taak aan te vatten. Kort gezegd verbonden zij zich in twee jaar tijds een brug over de Oejane te bouwen, de grond te kopen waar zij op zou komen te staan en onze graaf uit de tolgelden een jaarlijks bedrag uit te keren. Als de graaf toestemde zou van deze voorwaarden een formele akte worden opgemaakt die beide partijen dan zouden ondertekenen en van hun zegel voorzien.

Ze zwegen een ogenblik en toonden een stempel dat een van beiden tevoorschijn haalde uit een zak in zijn merkwaardige kledij.

‘De aanwijzing van de Almachtige moet gevolgd worden,’ zeiden ze bijna als uit één mond.

De graaf keek met zijn vermoeide ogen beurtelings de bisschop en zijn secretaris aan. Maar hun blikken schiepen geen licht in dit raadsel.

‘En wie is uw meester?’ vroeg onze graaf.

Ze stotten opnieuw een brij van woorden uit in hun irritante brabbeltaaltje en ditmaal was de kluwen zo verward dat het lang duurde voor ik hem uit elkaar gehaald had. Ze vertelden dat hun meester geen baron was, geen graaf en ook geen vorst, maar een rijk man die onlangs de al sinds de Romeinse tijd ongebruikt liggende asfaltgroeven had gekocht én het grootste deel van de al even oude weg, met de bedoeling die te verbreden. Hij had geen titel, zeiden ze, maar hij had geld.

Ze vielen elkaar voortdurend in de rede en uiteindelijk schreven ze op een stuk papier het bedrag dat ze voor de grond boden en de geldsom die ze bereid waren jaarlijks neer te tellen voor het exploiteren van de brug.

‘Het belangrijkste is echter,’ zei een van hen, ‘dat er met

de boodschap van de Almachtige gerekend wordt.'

De bedragen op het papier waren fabelachtig hoog en de financiën van onze heer stonden er naar ieder wist al een tijdlang heel slecht voor. Bovendien leed zijn dochter sinds twee maanden aan een kwaal waarvan de artsen de oorzaak niet konden ontdekken.

Onze heer en de bisschop keken elkaar opnieuw herhaalde malen aan. Men raadde dat de eerste beurtelings aan zijn lege schatkist en aan zijn zieke dochter dacht, en dat de brug die deze onbekenden hem voorstelden hem als een middel tegen beide kwaden tegelijk moest voorkomen. Ze begonnen opnieuw over de hemelse aanbeveling die de zwerver had overgebracht. 'Waar wij vandaan komen,' merkte een van hen op, 'wordt die kwaal maanziekte genoemd, terwijl zij hier, naar ik heb horen zeggen, met de aarde in verband gebracht wordt. Feitelijk is het verschil niet groot. Die benamingen getuigen ervan dat haar overal een hoogverheven, om niet te zeggen een goddelijke oorsprong wordt toegeschreven.'

De graaf dacht lang na. Toen zei hij dat hij het voorstel aannam en gaf zijn secretaris opdracht het contract in het Latijn en het Albanees op te stellen. Vervolgens nodigde hij ons allen aan de maaltijd. In mijn hele bestaan heb ik nooit ongemakkelijker getafeld. Ik werd voortdurend gemarteld door de noodzaak elk afzonderlijk moment de betekenis van hun steeds onontwarbaarder gepraat te raden.

v

's Middags had ik het ongeluk hen tot de oever van de Oe-jane te moeten begeleiden. Ik troostte me met de gedach-

te dat ik in elk geval niet meer gedwongen was de wartaal te vertalen die uit hun monden vloede... Weg niet goed, niet onderhoud, ware ijsbaan. Water, ja, altijd glad, weg niet, weg eist werk, grappen niet wij, orde, snel, geld, geeft, krijgt. Water, anders, pont glijdt, grazioso, maar vdrug, flok, plok, zinkt, adieu, stodiavolos, funebrum, hèhè, weg niet, weg sehr gut, maar eist gut onderhoud...

Gelukkig hielden ze een ogenblik hun mond. Ze volgden met hun blik de vlucht van de ooievaars. Toen begonnen ze me, bij het zien van de graanakkers, te vragen naar de omvang van de oogsten, hoeveel vee er naar de markt gedreven werd en langs welke weg dat gebeurde.

Ik merkte op dat naarmate we de rivier naderden niet alleen hun spraakzaamheid, maar ook hun levendigheid in het algemeen afnam. En tijdens het wachten op het veer dat ons naar de overkant moest brengen maakten ze er geen geheim van welk een gruwelijke angst het water hun inboezemde. Die angst was trouwens, als ze hem niet geuit hadden, duidelijk op hun gezicht te lezen.

De avond viel toen ze op het overzetveer stapten. Vanaf de waterkant volgde ik hen nog een moment met de ogen. Ze waren druk in gesprek en gesticuleerden honderduit – wezen nu eens naar één en dan weer naar een ander punt op het wateroppervlak. Het was koud. De schemering was snel gevallen en uit de verte gezien tekenden ze zich op de veerboot af als zwarte schimmen, even onbegrijpelijk en raadselachtig als hun ijlende spraak. En terwijl ik hen in de verte zag verdwijnen, drong plotseling, slinks als een zwarte kever, het vermoeden mijn geest binnen dat de epilepticus op de oever, de rondreizende ziener die bij hem was, en deze twee klerken met hun nauwsluitende kleren door dezelfde meester gezonden en betaald werden...

Zoals te verwachten was, deed het nieuws van de aanstaande bouw van een brug over de Oejane snel de ronde. Zeker, her en der waren al eerder bruggen gebouwd, maar sinds mensenheugenis was er over geen daarvan ooit zoveel ophef gemaakt. Ze waren gebouwd zonder, of bijna zonder dat erover gesproken werd – onder het doffe geluid van hamerslagen op hout dat nog het meest deed denken aan het monotone gekwaak van de kikkers rondom. Daarna, als ze eenmaal klaar waren, deden ze dienst zonder veel opzien te baren tot ze op een dag door de stroom werden meegesleurd, de bliksem ze in brand zette of, in het ergste geval, tot ze zo vervallen raakten dat de reizigers na een eerste stap op vermolmde planken aarzelden een tweede te zetten, op hun schreden terugkeerden om in de buurt een overzetveer of doorwaadbare plaats te zoeken en dan zó de rivier overstaken. Dat was omdat het allemaal houten bruggen waren, terwijl dit een echte stenen brug moest worden, met bogen en een degelijk geplaveid brugdek, misschien de eerste van haar soort in heel het land van Arberrië.

De mensen ontvingen het nieuws met een gevoel van angst vermengd met vreugde. Ze verheugden zich erover dat ze nooit meer te maken zouden hebben met die onbeschofte veermannen die als je ze nodig had altijd net aan de overkant, en soms helemaal onvindbaar waren of, dat was nog erger, als je ze vond, beschonken bleken – met uitzondering, dat moest gezegd worden, van de laatste veerman met zijn bochel, die de vrouwen niet met praatjes lastigviel en zich nooit bedronk, maar er zo naargeestig uitzag dat hij je naar de dood leek te varen. En verder, die veren waren al-

tijd smerig en vochtig en van de deining werd je misselijk, terwijl de brug altijd, ieder uur van de dag of de nacht, klaar zou staan om haar stenen rug onder je voeten te strekken, zonder te bewegen en zonder gedoe. Je zou je er niet meer over hoeven te bekommeren dat de rivier nu eens zwol en verwoestingen aanrichtte en dan weer slonk tot zij zo smal was als een lint en de geest leek te zullen geven. De mensen waren gelukkig bij de gedachte dat die verraderlijke Oejane, waar ze zoveel mee te stellen gehad hadden, nu met een stenen kram getemd zou worden... Maar behalve tevreden stemde die gedachte hen tegelijk ook vreesachtig. Het was niet gemakkelijk een schichtige muilezel het bit aan te doen, en bij de Oejane zou dat ook wel niet gemakkelijk zijn. 'Nu ja,' zeiden ze, 'we zullen wel zien. We zien wel hoe het afloopt!' En zoals altijd bij gebeurtenissen van een dergelijk gewicht begonnen ze vaker tussen hun verspreid liggende huizen heen en weer te gaan – gingen ze zelfs nog verder, tot aan het Populierenwoud, waar maar weinigen zich waagden sinds de hertog van Gjin, enige tijd voor hij zijn verbond met onze graaf verbrak, er het slachtoffer van een hinderlaag geworden was. Sommigen gingen zelfs tot aan de wilde granaatappelbomen en begaven zich langs omwegen naar de boswei van Mark de Boodschapper, hesen hun broeken op om de rivier door te waden en zo uit te komen op de grote weg. Daar hoorden ze nieuwtjes die ze niet diep in hun binnenste konden wegbergen, hun benen begonnen geheel vanzelf de weg af te leggen tot aan de herberg De Twee Roberts. Hoe het verder ging is niet moeilijk te raden: het gerucht zou zich verspreiden als een lopend vuur.

Er waren er echter ook die, verre van zich te verheugen op de bouw van de brug, er zeer door verontrust waren. Bij-

voorbeeld de oude Aikoene, die de somberste voorspellingen deed. 'Die brug,' zei ze, 'is de rug van de duivel; en vervloekt wie eroverheen zal durven te gaan!'

VII

Eind maart, op een koude regendag (het was een van de drie laatste ijsheiligen), werd ik opnieuw met spoed bij de graaf geroepen. Ik werd panisch bij de gedachte dat ik misschien opnieuw geconfronteerd zou worden met die mannen, wier vreemde stamelspraak moeilijker te vertalen was dan de taal van de groene specht. Tot mijn schande merkte ik dat ik, dommelend in de wagen, wezenloos de oude ballade neuriede: 'O Mars, broeder, verander als het even kan die stotteraars in stenen...' Maar die waren het deze keer niet. De nieuwe bezoekers waren van Ponten en Veren. Het waren er drie en een van hen, een bleke, lange man wiens gezicht in een puntbaard eindigde, sprak weinig. Aan het ontzag dat de anderen voor hem toonden, viel af te leiden dat hij een van de belangrijkste voormannen van Ponten en Veren moest zijn, misschien zelfs wel de eerste onder de grote meester. Alle drie spraken ze vlekkeloos Latijn en ze droegen zwartleren tassen vol papieren bij zich.

De graaf leidde ons eerst zijn kanselarij binnen, waarvan één muur geheel door een zware, eikenhouten boekenkast bedekt werd; ik spande me in om de titels van de boeken te lezen en vroeg hem me er bij gelegenheid een van te lenen.

'Wij begrijpen niet wat de graaf ons te verwijten heeft,' zei de man met de puntbaard zonder van zijn aktetas op te zien. 'Ik weet niet beter of wij hebben ons altijd getrouw aan alle bepalingen van ons contract gehouden.'